

עשיית קומפוסט (זבל אורגני) מתרומה

הרב יעקב אפשטין

הצגת הבעיה

האם מותר להכין קומפוסט מתרומה ומתרומות מעשר¹?

א. גרימת ריקבון בתרומה טהורה

פעולת הכנת הזבל נעשית על ידי הנחת התערובת עד שתירקב. בזמננו, שכולנו טמאי מתים ואין כוהנים יכולים לאכול תרומה, זו כמעט הדרך היחידה לנהוג בתרומה טהורה. שהרי כשם שאסור לטמא תרומה טהורה, כך אסור להפסידה (תרומות פ"ח מ"ח-מ"א, סוגיה סוף פ"ק דפסחים), וכל שכן שאסור לשורפה (חכמת אדם שערי צדק פרק יא סעי' ה). וכל זאת משום הכתוב בתורה: 'משמרת תרומותי' (במדבר יח ח). ואם כן, האפשרויות שנותרו הן: קבורה או הנחה להירקב. הטור וספר התרומה כתבו 'תיקבר'. הרב קוק זצ"ל סובר שיש בכך משום איבוד בידיים, וצידד שטעות סופרים נפלה בדבריהם, וצ"ל 'תירקב' במקום 'תיקבר'. לדידנו אין בכך נפקא מינה, כיוון שהנחת התרומה בעשיית הקומפוסט היא דווקא על מנת להירקב. הוספת חומרים יוצרי תסיסה, או ערבוב חומרים שיזרזו את התהליך, יש בהם משום הפסד, ועל כן הם אסורים (עי' חזון איש דמאי סי' טו ד"ה ועל דבר).

ב. פקיעת הקדושה בתרומה טהורה

קדושת התרומה הטהורה פוקעת מזמן שאיננה ראויה לאכילת אדם, ומאז מותרת הנאתה של התרומה לכל אדם, כמבואר ברמב"ם (שמיטה ויובל פ"ה ה"ג). ובהלכות מעשר שני (פ"ג הי"א) כתב הרמב"ם: 'ואין מחייבין אותו לאכול פת שעטיפשה ושמן שנסרח; אלא כיון שנפסל מאוכל אדם, פקעה ממנו קדושה'. וכמו כן הר"ש (שביעית פ"ח מ"ב). ובטעם הדבר מסביר הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך (כרם ציון, אוצר התרומות פרק לח, גידולי ציון ס"ק ב): 'היינו מפני שקדושת תרומה טהורה הוי רק מפני שעומדת לאכילת כהנים, דמיקרי עבודה; ולכן כשנסרחה הו"ל כקדשים שמתו, דפקעה קדושתן; ולפיכך מותרת לזרים כחולין'.

1. הקומפוסט הוא זבל אורגני, המיוצר באופן מלאכותי מתערובת העשויה שיירים שונים של בעלי חיים, מזונות, צמחים וכדומה. הם נערמים לערמה וניתנים לתהליך של התפרקות והתרכבות (על פי מילון אבן שושן).

ובתוספתא (תרומות פ"י ה"ג) שנינו:

'הניצולות והרקבונות של תרומה - אסורות; העלו אבק - מותרות.'

וכך מובא ברמב"ם (תרומות פ"א ה"ג). ופירש במנחת ביכורים:

'והרקבונות - שנרקבו,² אבל עדיין ראויין לאכילה - אסורות.

העלו אבק - שהריקבון נעשה לאבק דק ועפר, ולא חזי למידי - מותרות.'

ומכאן עולה שתורומה שנרקבה - בטל ממנה איסורה, וממילא היא מותרת לכל אדם.³ ולפי זה הקומפוסט, שנעשה על ידי הנחת תרומה טהורה עד שתירקב, ללא פעולות לזירוז הריקבון, מותר לזרים ככל חולין.⁴

תרומה זו טהורה למרות שהיא נרטבת, משום שהפירות לא הוכשרו בכוונה לפני כן, וכן לא ריבצו אותם במים לשם הגברת תהליך התסיסה (פעולה האסורה משום הפסד תרומה). עצם הרטיבות הקיימת בערימת הקומפוסט אינה מכשירה את הפירות לקבל טומאה, שהרי מי פירות אינם מכשירים (רמב"ם טומאת אוכלין פ"א ה"ג), ועל כן מגע של אדם טמא אינו מטמא אותם.

ג. פקיעת הקדושה מתרומה טמאה

הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך (כרם ציון פרק לח, גידולי ציון ס"ק ב) כתב ששם תרומה טמאה אינו פוקע ממנה אלא לאחר שריפתה, שהוא כילוייה מן העולם (ולגבי ביעור תרומה טמאה יבואר להלן). אבל במנחת שלמה (סי' סב אות טז) מוסיף הגרשז"א על הערתו בכרם ציון, ומוכיח מדברי הרמב"ן (מלחמות בבא מציעא לח ע"ב) שאף בתרומה טמאה, אם נפסלה לשימוש הרגיל בה (כגון יין והחמיץ, שמן והבאיש) - פקעה קדושתה, ומותר אף לזרים ליהנות ממנה. ולפי זה דין תרומה טמאה כתורומה טהורה. וכמו כן בחידושי מהר"ם שיף (בבא מציעא שם). וכן משמע מדברי הרוגצ'ובר (מכתבי תורה מכתב כו), ודייק כן מהרמב"ן. וכן נראה מהחזון איש (דמאי סי' ט"ו) בתרומה טמאה שאינה שמן.⁵ אולם המאירי חלק על הרמב"ן, וכתב שאין חוששין באותו פיקדון של שמן שהוא תרומה, שאם נחוש אסור יהיה למשוך

2. במהר"י קורקוס (לרמב"ם שם) הסיק ש'אבק' קאי אתרווייהו ולא ארקבונות בלבד.

3. אמנם צ"ע מהרשב"א בבבא מציעא (לח ע"ב) שבשמן והבאיש דבש והדביש לא משמע הכי.

4. ולפי זה יש לשאול, מדוע אין אנו נותנים את התרומה לכהן על סמך ההנחה שאין לו מה לעשות בה, הלוא הוא יכול להשתמש בה בתור קומפוסט. ואם כן מדוע אין חיוב נתינה, ואיך פקעה בעלות הכהנים מהתרומה? ואולי התרומה הופקרה עוד קודם מפני שאין כוהנים רגילים ליהנות בה, וכיון שזכו בה בעלים שוב אין חייבים ליתנה.

5. ויש להעיר שאף שהרוגצ'ובר והגרשז"א אויערבך ציינו מהרמב"ן לגבי תרומה טמאה דווקא - הוא עצמו לא הזכיר זאת במלחמות, ואף מהגמרא לא משמע בדווקא כן. והרשב"א הקשה במפורש (בבבא מציעא שם) מתרומה טהורה, וצ"ע. ואולי הכריחו האחרונים כן מעצם החשש לתרומה בשמן והבאיש, ואי בטהורה עסקינן, פקעה קדושתה. וצ"ע.

בו בהמה (ולא פירש אם בתרומה טהורה או בטמאה). ואף משאר הראשונים (רשב"א, ריטב"א), שחשו לקדושת תרומה ולא תירצו כרמב"ן, משמע דלא סברו כמותו. מתברר מכאן שמחלוקת ראשונים היא בשאלה אימתי פקעה קדושת תרומה טמאה.

לפי זה לגבי עשיית קומפוסט מתרומה טמאה – אם קדושתה פוקעת מעת שנפסלה משימושה הראוי לה (כדוגמת טהורה), מרגע שהרקיבה פקעה קדושתה ומותרת כקומפוסט לכל אדם. אולם אם אין קדושתה פוקעת אלא בכלייה, עדיין הדבר צריך עיון, ויבורר לקמן.

ד. ביעור תרומה טמאה

תרומה טמאה – מצווה לשורפה או לכלותה, ומותר לכוהנים ליהנות ממנה אגב ביעורה (עי' שבת כג ע"ב, כה ע"א; רמב"ם תרומות פ"ב הי"ד). יש מחלוקת בין הראשונים האם יש חובת שריפה מדאורייתא או לפחות מדרבנן, או שמותר לכלות את התרומה בדרך אחרת: לדעת רש"י מותר לכלות את התרומה בכל דרך (שבת כה ע"א, פסחים מז ע"א ד"ה כיצד, ביצה כז ע"ב ד"ה חלה שנטמאת). ורוב הראשונים אסרו כילוי תרומה טמאה שלא על ידי שריפה: מדאורייתא (רמב"ן, ריטב"א), או לפחות מדרבנן (תוספות שבת שם ד"ה כך, ר"ש סוף תרומות). ובזמננו נהגו להקל ולהאכיל תרומה טמאה לבהמת כוהן, בהתבסס על שיטת רש"י.

לפי זה לגבי קומפוסט – לשיטת הסוברים שאין ביעור תרומה טמאה אלא שריפה, אף בימינו אסור לעשות קומפוסט מתרומה טמאה, ולמקלים על פי שיטת רש"י, לכאורה יש להתיר עשיית קומפוסט מתרומה טמאה על ידי כוהנים, ולשימושם.

ולגבי ישראל הדבר אסור לכולי עלמא, שהרי הנאת הכילוי אסורה לזרים. וקיימת מחלוקת האם איסור זה הוא מהתורה או אך מדרבנן.⁶

ה. עשיית קומפוסט – הנאה קודם כילוי

אלא שאף בימינו, שמקלים לבער תרומה טמאה בכל דרך שהיא, צריך לעיין האם עשיית הקומפוסט היא הנאה מכילוי התרומה. שהרי אין מכלים את התרומה אלא מניחים אותה להירקב, וההנאה מהתרומה, הבאה בטיוב הקרקע, מקדימה את הריקבון המלא. ולפי זה יוצא שאין בעשיית זבל הנאה מכילוייה אלא הנאה קודם כילוייה, שהוא התערבותה והתבטלותה בקרקע. וכיוון שלא כלה עדיין שם תרומה עד שתורקב לגמרי, צריך בירור אם מותר ליהנות בכהאי גוונא.

6. עי' משנה למלך (תרומות פ"ב הי"ד) שכתב נחלקו בכך התוספות והר"ש, והרמב"ם סבר כר"ש. ועי' שיטה מקובצת לפסחים (לרב גרשוני, דף לד ע"א), שהעתיק את השו"מ שהביא ראיה על איסורה מדאורייתא, והביא מחידושי גור אריה שבגורם דגורם בהנאת כילוי מותר אף לישראל.

בגמרא (בבא מציעא לח ע"א) נאמר:

'המפקיד פירות אצל חברו... שמן והבאיש, דבש והדביש - ... וחכמים אומרים: עושה להם תקנה ומוכרן בבי"ד... שמן והבאיש, דבש והדביש, למאי חזי? שמן - חזי לגילדאי, דבש - לכתישא דגמלי.'

על כך אומר הריטב"א (שם ע"ב ד"ה למאי חזי):

'ואי לשמא עשאן תרומה קודם שנתקלקלו, ויהיבין תרומה לזרים - הא ליתא. דהא לא חזו הני לאכילה, ומאן דזבין להו, להנאה זבין להו. ותרומה אינה איסור הנאה מדאורייתא, אלא מדרבנן היכא דכליא קרנא'...

ומכאן יש להוכיח שההנאה מהקומפוסט אינה נחשבת הנאה של כילוי, שהרי שמן לגלדאי (לסוך עורות) ודבש לכתישא דגמלי (רפואת בהמה) נקראים הנאה שלא כליא קרנא.⁷ וצריך לעיין, הרי השמן והדבש לא יהיו ראויים לשימוש נוסף, ומדוע לא נגדיר זאת כ'כליא קרנא'? וצריך לומר שכיוון שהשימוש באופיו אינו מכלה (כגון שריפה), הרי זו הנאה שאינה של כילוי.

אולם אם מגדירים את ההנאה מהקומפוסט כהנאה שקודמת לכלילוי, נמצא שהדבר מותר אף לזרים, וכן עולה מהריטב"א. והראשונים לעיל חלקו בהנאת כילוי, אך בהנאה שאינה של כילוי מתרומה טמאה הסכימו דמותר לזרים (עיין ר"ש תרומות פ"א מ"ט, תוספות יבמות סו ע"ב ד"ה לא, ושם בתוספות ישנים).

1. עשיית קומפוסט – האם היא ביזיון קדשים

ועדיין צריך לעיין האם מן הראוי לעשות כן לכתחילה, היינו לאסוף דווקא פירות של תרומה ולהפוך אותם לזבל, שנראה כאילו אינו חש לכבודה של התרומה. ואולי כיוון שזו הדרך היחידה ליהנות ממנה כך עדיף, וצ"ע. ועיין בספר ארץ ישראל (עמ' קנא) שהרב טיקוצ'נסקי הציע ליהנות מתפוזים לאחר הרקבתם לשם זבל. למעשה נראה שאין בעשיית הקומפוסט ביזיון לתרומות. ועל כן לא דמי למה שכתב בס' המעשר והתרומה (פרק א, בית האוצר ס"ק לט) שלא לנהוג בה מנהג ביזיון (כגון להשליכה לבית הכיסא וכד'). וכעין ראיה ניתן להביא מהדמ של הקרבנות, שיצאו לנחל קדרון ונמכרו לגננים לזבל, ולא חשו בכך לביזיון קדשים⁸ (יומא נח ע"ב).

7. אמנם מדברי רבנו תם (מובא בתוספות יבמות סו ע"ב ד"ה לא) אין ראיה שהגדיר כך, שהרי הגדיר עירוב לישראל בתרומה כהנאה המותרת, אבל שימוש שיש בו התבלות אפשר לומר שאסור, ומדברי הר"ש (תרומות פ"א מ"ט) ג"כ אין הכרע.

8. אך עי' מאירי (בבא מציעא שם) שכתב שהנחת שמן להתקלקל יש בה משום ביזיון קדשים.

מסקנה

להלכה, ולא למעשה, נראה לי שמותר לכל אדם ליהנות מקומפוסט שנעשה מתרומה טהורה, מפני שהיא מותרת בהנאה לכל משנפסלה לאכילת אדם (וצריך עיון, שמהרשב"א ואולי אף מהמאירי לא משמע הכי). ואילו בתרומה טמאה הדין עדיין נתון במחלוקת: אם נסבור כרמב"ן, שפקעה קדושתה כשנפסלה מאכילת אדם, דינה כטהורה. ואם נסבור שפקעה קדושתה רק בביעורה לגמרי, הדבר תלוי בדרך הביעור המצווה מהתורה או מדרבנן. אם נפסוק שהותרה אך שריפה, אסור להניחה להירקב, וצריכים לשורפה. ואם נפסוק כרש"י, לפחות בימינו, שהותר ביעור בדרכים אחרות, עדיין צריך לדון האם ייחשב הדבר כהנאה מכילוי כמאירי (וכן נראה בדברי רבנו תם), ואז ההנאה אסורה לזרים ומותרת לכוהנים. אך אם יש כאן הנאה קודם כילוי, כריטב"א, הרי זה מותר אף לזרים.